

Yayın Geliş Tarihi: 06.02.2023

Yayına Kabul Tarihi: 29.05.2023

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Hüseyinov, Gurban. "Selçukluların Kuruluş Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 73 (2023): 109-129.

Araştırma Makalesi

SELÇUKLULARIN KURULUŞ DÖNEMİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

(THE RELATIONS BETWEEN TURKS AND ARMENIANS
DURING THE ESTABLISHMENT PERIOD OF SELJUQ)

Gurban HÜSEYNOV*

Öz: Selçuklularla Ermenilerin ilişkileri 1018 yılında Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi ile başlamaktadır. Bizans egemenliği ve baskısı altında bulunan Ermeniler, bu dönemde Orta Anadolu'ya tehcir edilmişlerdir. Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle de rahat bir nefes alan Ermeniler, Türklere kurtarıcı gözüyle bakmışlardır. Fakat buna rağmen Ermeniler kurtarıcı olarak karşıladıkları Selçuklulara karşı daha sonra farklı ittifaklarda yer almışlardır. Hatta Türklere karşı katliamlarda rol üstlendikleri görülmektedir.

Danışmendli Emir Gazi'nin yardımıyla tahta çıkan Türkiye Selçuklu sultanı I. Mesud, kardeşi Ankara ve Kumana Meliki olan Arab ile taht mücadelesine girmiştir. Melik Arab bu mücadelede yenilgiye uğramış, Türkiye Selçuklularını bölüp parçalamayı düşünen Ermeniler bu dönemde Sultanın kardeşi Melik Arab'ı desteklemişlerdir. Yenilgiye uğrayan Melik Arab, Kilikya Ermeni Baronluğu'ndan yardım istemiş ve Ermenilerin de içinde bulunduğu ordusuyla geri dönerek Sultan I. Mesud ile mücadeleye devam etmiş ancak başarılı olamamıştır. Danışmendlilerin parçalanmasından sonra onların vesayetinden kurtulan Sultan I. Mesud 1153 yılında Bizans

* ORCID: 0000-0002-3143-1984
Doktor, Konya/Türkiye, e-posta: qhuseynov@hotmail.com.

İmparatoru ile anlaşarak Kilikya Ermeni Baronluğu üzerine yürümüş ve onlarla barış anlaşması yapmıştır.

Bu çalışmada bazı batılı tarihçilerin Selçuklular döneminde Ermenilerin sadık tebaa olduğu şeklindeki iddiaları da değerlendirilerek kuruluş döneminde ve özellikle Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud döneminde Selçuklu-Ermeni ilişkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Selçuklu Devleti, Ermeni, Sultan I. Mesud, Türk-Ermeni İlişkileri*

Abstract: *The relations between the Seljuqs and the Armenians began in 1018 with Çağrı Bey's (Chaghri Beg) expeditions to Eastern Anatolia. Armenians, who were under Byzantine rule, were deported to Central Anatolia during this period. The Armenians, who took a sigh of relief after the Turks came to Anatolia, saw the Turks as saviors. However, the Armenians later took part in different alliances against the Seljuqs. It is seen that they took a role in the massacres against the Turks.*

Seljuq Sultan Mesud I, who ascended to the throne with the help of Emir Gazi from Danishmend, entered a struggle for the throne with his brother Arab, who was the Meliki of Ankara and Kumana. Melik Arab was defeated in this struggle, and Armenians, who were thinking of dividing the Turkish Seljuqs, supported Sultan's brother Melik Arab in this period. Melik Arab, who was defeated, asked for help from the Armenian Barony of Cilicia and returned with his army, which included Armenians, and continued to fight against Sultan Mesud I, but was unsuccessful. After the disintegration of the Danishmends, Sultan Mesud I, who got rid of their tutelage, made an agreement with the Byzantine Emperor, and marched on the Armenian Barony of Cilicia and made a peace treaty with them.

In this study, the claims of some Western historians that Armenians were loyal subjects during the Seljuk period will be evaluated and the Seljuk-Armenian relations will be tried to be revealed in the establishment period and especially in the period of Turkey Seljuk Sultan Mesud.

Keywords: *The Seljuqs, Armenian, Sultan Mesud I, Turks-Armenian Relations.*

GİRİŞ

Ermeniler, tarih boyunca kurulan Türk devletleri ve beyliklerinde Türklerle bir arada yaşamıştır. Oğuz Türkleri ile ilk karşılaşmaları Çağrı Bey döneminde olan Ermeniler,¹ geçen dönemden önce Avrupa Hunları ve Hazarlar ile karşılaşmışlardır. 395 yılı kışında Hunlar, Kafkas Dağlarının dar boğazlarından geçerek *Armenia*²'yi aşip Bizans İmparatorluğu'nun zengin eyaletlerine ulaşmışlardır³. Emeviler ve Abbasiler döneminde Müslümanlara karşı Bizans İmparatorluğu ile iş birliği yaparak ortak hareket eden Hazarlar, 683 senesinden başlamak üzere 799 senesine kadar çeşitli dönemlerde Kafkasya bölgesine ve Ermenistan'ın önemli bir kısmına birçok defa akınlar düzenlemişlerdir. Böylece tarihsel süreçte Selçuklular bu bölgeye gelene kadar Türk-Ermeni ilişkileri zaman zaman sınırlı da olsa devam etmiştir⁴.

Çalışmaya konu olan Ermenilerin tarihi ve kökenleri hakkında bilgi sahibi olmak önem arz etmektedir. Günümüzde Büyük Ermenistan ideasını Ermenilerin neden bu topraklar üzerine inşa ettikleri tarih çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Kendilerini bu coğrafyanın hâkimi olarak düşünen Ermeniler aslında bu topraklara ne zaman geldiler ve burada kimlerle ilişki halinde buldukları konusu onların tarihlerinde saklıdır. Meseleyi daha iyi ortaya koyabilmek için Ermenilerin kökenleri ile bu bölgeye ne zaman ve nasıl geldiklerine değinmek gerekmektedir.

1. Ermenilerin Kökeni ve Ortaya Çıkışları

Ermenilerin kökeni konusunda farklı fikirler ileri sürülmüş olsa da bu konuda literatürde bir fikir birliğine varılamadığı görülmektedir. Bu konuda daha önce görüş bildiren araştırmacılar genel olarak Ermenilerin, Turanî bir kavim veya Kafkasya bölgesinde yaşayan topluluklardan biri olduklarını belirtmektedirler. Çok sayıda efsaneye sahip olan Ermeni tarihinin dinî mitine göre Ermenilerin ataları Nuh Peygamber'in oğlu Yasef'e kadar dayandırılabilir. Yasef'in çocuğu Gomer, onun çocuğu Thiras, Thiras'ın oğlu Thargoni ve en nihayetinde onun çocuğu olan Hayk Ermenilerin atası olarak kabul edilmektedir. Soylarını

1 Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, Ankara: TTK, 1983, s. 7.

2 Bu kavram ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak anlatılacaktır.

3 Edward Arthur Thompson, *Hunlar*, çev: M. S. Dinçel, Ankara: Phoenix, 2008, s. 43; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: TTK, 1972, s. 17; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, Ankara: TTK, 1993, s. 33-34.

4 Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara: Bilge Kültür Sanat, 1993, s. 57; İbrahim Kafesoğlu, *Asya Türk Devletleri, Türk Dünyası El Kitabı I*, Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, 1992, s. 111.

kitabı mukaddes hikâyelerine bağlayarak kendilerini Hayk, yaşadıkları coğrafyayı ise Havastan olarak nitelendirmektedirler⁵. Hikâyeye göre Nuh peygamberin büyük tufan sırasında içinde bulunduğu gemi Ağrı Dağının tepesine takılarak kalmış ve daha sonra suların çekilmesiyle birlikte beraberinde hareket eden ve gemide bulunan insanlarla gemiden inerek bu bölgeye yayılmış ve orada yaşamaya başlamışlardır. Babil Kulesi inşaatına katılan Nuh'un torunun torunu olarak bilinen Hayk, ailesi ile bir süre burada yaşadktan sonra kulenin yıkılmasından sonra o bölgeden ayrılarak Ermenistan denilen bölgeye gelmiş ve nesli burada çoğalmıştır⁶. Yaşadıkları coğrafyayla ilgili olarak da Hayk çocukları olarak bilinen kavim Ermeniler olarak değişmiştir⁷.

Ermenilerin etnik kökenlerine dair bir başka anlatı da Ermenilerin kökenlerinin Urartulara dayandırılmasıdır. Bu bağlamda M.Ö 6. yüzyılda tarih sahnesine çıktığı ileri sürülen Ermeniler, Urartulardan sonra o bölgeye yerleşmişlerdir. Ermeni adı kaynaklarda "Armenia" şeklinde geçmektedir. Bu ifade biçimi ile karşımıza ilk kez M.Ö. 518 yılından kalma Bahistun Yazıtı'nda çıkmaktadır⁸. "Armenia" kelimesi eski Aramice "Yüksek/Yukarı ülke" anlamına gelmektedir. Muş⁹ ve Ahlat¹⁰ bölgelerini tanımlamak için kullanılan coğrafi bir terimdir. Yunan ve Romalı düşünürler ile Pers kaynakları bahsi geçen coğrafi bölge için Armenia; İslam kaynakları, Selçuklular ve Osmanlılar ise Ermeni terimini kullanmışlardır¹¹.

Suriye ve İran'ın kuzey kesimleri, Kafkasya'nın güneyi ve Anadolu'nun doğu kesimlerindeki yüksek platolardan oluşan bölge Ermenistan olarak isimlendirilmektedir. "Yukarı Memleket" ya da "Doğu Anadolu" olarak bilinen bölge tarih boyunca birkaç kez el değiştirmiştir. Büyük İskender zamanında Pers hâkimiyeti altında bulunan bölge daha sonra Makedon kökenli Selefkosların eline geçmiş ve onların atadığı valiler tarafından yönetilmiştir.

5 Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler* (Ankara: TTK, 2007): 1; Bayarsaikhan Dashdondog, *The Mongols and the Armenians (1220-1235)* (Boston: Brill's Inner Asian Library, 2011): 32.

6 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge, 1987): 22; George A. Bournoutian, *Ermeni Tarihi - Ermenilerin Tarihine Kısa Bir Bakış*, çev: Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı (İstanbul: Aras, 2011): 24.

7 Maximilian Streck, "Ermeniye", içinde *İA 4* (İstanbul: MEB, 1978): 317.

8 Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası* (İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2001) 10.

9 Doğu Anadolu coğrafyasında muş ovasında yer alan tarihi bir şehir. Muş hakkında detaylı bilgi için bkz: Metin Tuncel, "Muş", içinde *DİA 31* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020): 368-371.

10 Günümüzde Bitlis'e bağlı ilçe merkezi olan Ahlat Van gölünün kuzeybatı kıyısında mezar abideleriyle meşhur tarihi bir şehirdir. Ahlat hakkında detaylı bilgi için bkn: Faruk Sümer, "Ahlat" içinde *DİA 2* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989): 19-22.

11 Fahrettin Kırzıoğlu, "Selçuklulardan Önce Armenia/ Yukarı Ellere Sahip Olanlar," *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir, 1983, 129.

Selefkosların ardından bölge Part hâkimiyetine girerek onların atadığı valiler tarafından yönetilirken bu kez de Romalılar burayı ele geçirmiş ve yaklaşık iki yüzyıl Roma hâkimiyeti altında kalmıştır. Roma-Sâsâni mücadeleleri sonucu bu kez de Sasaniler bölgeye hâkim olmuşlardır. Bu mücadelelerin devam ettiği süreçte de bölgede Hıristiyanlık yayılmaya başlamıştır¹².

Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul edenlerin kendileri olduğunu iddia eden Ermeniler din değiştirmelerinde onlara öncülük eden şahsın da Kirkor (Grigor-Gregore) olduğunu söylemektedirler. Hikâyeye göre, Kayseri’de yaşayan Kirkor, Ermenistan bölgesine gider ve Hıristiyanlığı insanlara telkin etmeye başlar. İlk başlarda işkencelere maruz kalsa da daha sonra toplum arasında itibarlı bir şahıs haline gelir. Onun itibar kazanmasında ise Kralın kız kardeşinin büyük payı olmuştur. Şöyle ki, Ermeni kralı Tiridate hastalanınca tabipler onu iyileştirmekte çaresiz kalırlar. Kralın kız kardeşinin gördüğü bir rüya üzerine Kirkor saraya davet edilir ve onun sayesinde kral iyileşir. Kirkor’la aralarında olan iletişimden dolayı da onun dinini kabul eder. Böylelikle Hıristiyanlık krallığın resmi dini haline gelmiştir. Krallıkta bulunan çeşitli milletlerin de Hıristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte Gregoryen Hıristiyanlığı anlayışı ortaya çıkmıştır¹³.

Köktürklerle yapılan İpek Yolu mücadelesi sonucu zayıflayan Sâsâniler, Müslümanlarla ikinci halife olarak İslam Devleti’nin başına geçen Hz. Ömer (634-644) zamanında önce Kadisiye (636) ardından da Nihavend (642) savaşları yapmışlardır. Yapılan bu iki savaş sonunda Sasaniler Devleti’nin siyasi varlığı sona ermiştir¹⁴. Sasanilerin ortadan kalkmasıyla bu kez bölgede Bizans-Arap mücadelesi ortaya çıkmıştır. Emevîler (661-750) döneminde, Süfyaniler kolundan gelen halife I. Yezîd b. Muâviye ve İmparator 4. Konstantinos arasında 678 yılında yapılan savaşı Bizans İmparatorluğu’nun kazanması üzerine yapılan anlaşma sonucu Ermeni ve Gürcülerin yaşadıkları bölgelerden elde edilen vergiler Emevîler ve Bizans İmparatorluğu arasında pay edilmiştir. İslam Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında yapılan bu sözleşme ile taraflar arasındaki anlaşmazlık giderilemese de bölgeye bazen Bizans bazen de Arap valiler tayin edilerek yönetilmiştir¹⁵.

12 M. Sadi Kocaş, *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri* (İstanbul: Kastaş, 1990): 22.

13 Abdurrahman Küçük, “Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (1953): 119.

14 Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları* (Ankara: Ötügen, 2003): 152; Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Tarih-i Dinisi* (Ankara: Akçağ, 2005): 66.

15 Kocaş, *Tarihte Ermeniler*, 39.

Emevîlerin 750 yılında Abbasiler (750-1258) tarafından ortadan kaldırılmasıyla birlikte Irak merkezli Abbasi Devleti kurulmuştur. Emevîlerin izlediği mevali politikasını¹⁶ tamamen değiştiren Abbasiler hoşgörü üzerine bir politika izlemişlerdir. Ancak bu dönemde Abbasiler tarafından çeşitli bölgelere atanan valiler yerli halk üzerinde baskıcı bir siyaset izlediklerinden dolayıdır ki bazı bölgelerde Abbasilere karşı ayaklanmalar gerçekleşmiştir. Abbasiler döneminde bölgeye atanan valilerin izledikleri politika sonucunda Ermenilerin bağımsızlık istekleri de artmıştır. Bölgede sık sık meydana gelen isyanları durdurmak ve Bizans İmparatorluğu'nun Ermeniler üzerindeki nüfuzunu azaltmak amacıyla Vali Ali b. Yahya el-Ermeni, 862 senesinde Halife Müstaîn Billah'ın (862-866) emriyle isyana karışmayan ve Ermeniler arasında nüfuza sahip olan Bagratuni Hanedanlığından I. Aşot b. Simbat'a "İşhanlar İşhanı" unvanı vererek hil'at giydirmiştir. Abbasilerle iyi geçinen ve bölgede huzuru sağlayan I. Aşot, 882-883 senesinde Halife Mu'temid-Alellah (870-892) tarafından "Kral" unvanıyla ödüllendirilmiştir. Abbasilerin yürüttüğü bu politika karşısında Ermenilerle olan ilişkileri koparmak istemeyen Bizans İmparatoru I. Basil (867-886) 885 senesinde I. Aşot'a "kral" unvanı vererek durumu eşitlemeye çalışmıştır. Hem Abbasilerin hem de Bizans İmparatorluğu'nun Ermeniler üzerinde nüfuslarını kaybetmemek amacıyla yaptıkları bu girişimlerden karlı çıkan taraf Ermeniler olmuştur. Kral unvanı olarak taht ve taç sahibi olarak siyasi bir kimlik elde etmişlerdir¹⁷.

Abbasi ve Bizans İmparatorluğu arasında yaşanan çekişmelerden faydalanan Ermeniler, 10.yy'da Kars¹⁸ başta olmak üzere Doğu Anadolu coğrafyasında krallıklar kurmuşlardır. Doğu Anadolu bölgesinde krallıklarını kuran Ermeniler, II. Basil'in (958-1025) izlediği politika sonucunda bölgenin ilhak edilmesiyle bir bakıma Bizans İmparatorluğuna bağlanmışlardır¹⁹.

Abbasilerle Bizans İmparatorluğu arasında yaşanan mücadeleler sonucunda tanınan haklarla güçlenen Ermenilerin Doğu Anadolu bölgesinde kurdukları krallıklar aşağıdakiler olmuştur;

- 1) Ani Bagratlıları (885-1045): Bazaran merkezli kurulan bu beyliğin başkenti 961 senesinde III. Aşot döneminde Ani şehrine taşınmıştır. Ani

16 Emevîler döneminde, Arap olmayan nüfus mevali olarak adlandırılmış, bu kesime karşı bir takım baskı politikaları izlenmiştir.(Şuheda Günçe, "Emevîler Dönemindeki Mevali Politikasının Rivayetlere Etkisi," *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı 5 (2019): 16.)

17 Ersan, *Anadoluda Ermeniler*, 3.

18 Ermenistan ve Gürcistan sınırında yer alarak her iki bölgeye de komşu olmasından dolayı "kapıdaki şehir" anlamına gelen Kariskalaki hakkında detaylı bilgi için bkz: Tufan Gündüz, "Kars", *DİA* 24 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001): 515-518.

19 Streck, *Ermeniyeye*, s. 319.

Ermeni Krallığı olarak bilinen bu beyliğin siyasi varlığına 1045 senesinde Bizans İmparatorluğu tarafından son verilmiştir.

- 2) Kars Bagratlıları (962-1064): Kuruldukları zaman Kars'ı kendileri için merkez olarak belirleyen bu krallık Anadolu'ya yapılan Türk akınlarına kadar siyasi varlığını devam ettirmiş olsa da 1064 senesinde Sultan Alparslan (1064-1072) tarafından son verilmiştir.
- 3) Taşrik Bagratlıları (982-1064): Lori merkezli kurulan Taşrik Krallık ailesi 1064 senesinde İslamiyet'i kabul ederek Selçuklu himayesine girerek siyasi varlıklarına devam etseler de bu süreçte önemli bir rol oynamamışlardır.
- 4) Ardruniler (908-1021): Sacoğulları (889-929) emirlerinden Yusuf b. Ebü's-Sâc, Ermeni prenslerini hâkimiyeti altında tutabilmek ve Ermeni kralı Simbat'a karşı mücadelede elini güçlendirmek amacıyla Ardruni ailesinden Vaspurakan prensi Haçik Gagik'e (904-936) Ermeni meliki unvanı vermesiyle Van merkezli olarak kurulmuştur²⁰.

Ermeniler Arap hâkimiyeti döneminde rahat bir şekilde yaşamış olsalar da Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti altında rahat yaşamamışlardır. Her iki tarafın da aynı dine mensup olmasına bakmayarak aralarında mezhep çatışmaları yaşanmıştır. Papaz Gregor tarafından kurulan Gregoryanlarla Rum Kilisesine bağlı Bizans İmparatorluğu arasında sürekli mezhep çatışmaları yaşanmıştır. Ermeni memleketlerinde bulunan Gregoryanları temizlemek amacıyla onları sürgüne tabii tutmuşlardır. Bizans İmparatorluğu'nun bu sürgün ve eziyet politikası Türklerin Anadolu'ya geldikleri döneme kadar devam etmiştir²¹.

Anadolu'da Türklerle karşılaşmadan önce Arap ve Bizans tabiiyetinde yaşamış Ermeniler hiç de rahat yaşam sürmemişlerdir²².

2. Selçuklular Döneminde Ermeniler

Karahanlı topraklarında bulunan Büyük Selçuklular hem Doğu Karahanlı hükümdarı İlek Nasr Han, hem de Batı Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın

20 Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi* (İstanbul: İnkılâp, 1998): 152; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev: Hrand Andreasyan (Ankara: TTK, 1987): 18-19.

21 Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tabii Ermeni Baronluğu Tarihi*, (Ankara: Kök, 1990): 15.

22 Hülya Yazar, "Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 13 (2002): 35.

kendilerine karşı olan tutumları sonucunda adeta bir çember içinde sıkışıp kalmışlardır²³. 1015 yılında 3000 atıyla Mâverâünnehir'den²⁴ batıya doğru keşif amaçlı sefere çıkan Çağrı Bey (ö. 1059), Horasan²⁵ ve Azerbaycan²⁶ topraklarından geçerek Doğu Anadolu bölgesine ulaşır Van Gölü havzasında Vasपुरakan Ermeni Krallığı topraklarına girmiştir. Türklerle karşılaşan Ermeniler “yağmur gibi atılan oklar” karşısında fazla dayanamayarak yenilmişlerdir. Bu olay sonrasında Ermeni kaynaklarında Türkler hakkında bilgiler verilmeye başlanmıştır. Türkleri tarif etmeye çalışan Ermeni yazarlar onların mızrak, ok ve yaydan oluşan silahları olduğunu ve hızlı atları olduklarını belirtmişlerdir. Atlarının hızlı olduğunu da “rüzgâr gibi uçan” kelimeleriyle ifade etmişlerdir²⁷.

Arap egemenliği altında vergi ödemek şartıyla refah bir hayat süren Ermeniler, Bizans egemenliğinde hiç de rahat yüzü görmemişlerdir. Hatta tam aksine katliam ve sürgünlere maruz kalmışlardır. 1016 senesinde Doğu Anadolu seferine çıkan Çağrı Bey'in bu bölgede karşılaştığı Ermeniler, Bizans İmparatorluğu'na tabidirler. Onun geri çekilmesinden sonra büyük bir orduyla bölgeye gelen Bizans İmparatoru II Basil, bölgeyi tekrar hâkimiyeti altına almıştır. II. Basil Ermenilerin yaşadığı bu bölgeyi yeniden hâkimiyeti altına aldığı anda Ermenilerin Türklerle iş birliği yaptığını veya onlara bilerek ve isteyerek karşı koymadıklarını düşünmüş olmalı ki Ermenilere karşı farklı bir yaklaşım içinde bulunmuştur. Bu süreçte karışıklık çıkardıkları gerekçesiyle 40.000 Ermeni'yi Sivas ve Kayseri yöresine mecburi iskâna tabi tutmuştur²⁸. Ermenilerin Orta Anadolu'ya taşınmasıyla Ermeni tarihinin en büyük muhacereti meydana gelmiştir²⁹. M. Ersan ve İ. Kafesoğlu bu sayının 40.000, İ. Gökhan ise 50.000 olduğunu söylemektedir. Verilen rakamlar arasında 10.000 fark bulunmaktadır. Günümüzde artan dünya nüfusuna oranla bu sayı

23 Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)* (İstanbul: İsam, 2013) 54.

24 İslâm tarihçi ve coğrafyacıları tarafından Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye verilen isimdir. Mâverâünnehir hakkında detaylı bilgi için bkz: Osman Gazi Özgüdenli, “Mâverâünnehir”, *DİA* 28 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003): 177-180.

25 Hur (güneş) ve âşân (doğan) kelimelerinin birleşiminden oluşan bu eski Farsça kelime olan Horasan güneşin doğduğu yer veya güneş ülkesi, doğu bölgesi anlamına gelmektedir. Kuzeydoğu İran'ın bir eyaleti olan Horasan hakkında detaylı bilgi için bkz: Osman Çetin, “Horasan”, *DİA* 18 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998): 234-241.

26 Azerbaycan, Anadolu ve Kafkas dağ sistemleri arasında bir geçiş alanı meydana getiren ve İran-Rusya arasında bölünmüş bir bölgedir. Azerbaycan hakkında detaylı bilgi için bkz: Ziya Musa Buniyatov, “Azerbaycan”, *DİA* 4 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991). 317-322.

27 Sevim, Selçuklu Ermeni ilişkileri, s. 11; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, 48.

28 Mehmet Ersan, “Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları,” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV(1), (2010): 149.

29 İbrahim Kafesoğlu, *Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti* (İstanbul: AÜDTCF, 1953): 264.

az gibi görünmüş olsa da o dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda hiç de azımsanacak bir rakam değildir.

Öte yandan Selçuklu akınlarının başlamasıyla birlikte topraklarını Bizans'ın akınlara karşı direnmek için izlediği strateji çerçevesinde Ermenilere güven duymayıp onların topraklarını satın aldığı görülmektedir.³⁰

Buna ek olarak bir başka zorunlu iskân olayı da IX. Konstantin Manomak döneminde yaşanmıştır. Yaklaşan Türk tehdidi karşısında Ermenilere güvenmeyen İmparator onları göçe zorlamıştır. Selçukluların 18 Eylül 1049 tarihinde yakınlarındaki Pasinler Ovası'nda (Hasan-kale) Bizans ordusunu yenilgiye uğratmasından sonra Anadolu'ya Oğuz akınları daha da hızlanmış ve bunun sonucunda Bizans tarafından göç ettirilen Ermeniler, "Kilikya" olarak adlandırılan Çukurova bölgesine yerleşmişlerdir.

Çukurova bölgesine yerleşen Kilikya Ermenilerinin burada yayıldığı bölge üç dağ silsilesi ile sınırlıdır. Orta Toroslar, Güney Doğu Toroslar ve Amanos Dağları bu üç dağ silsilesini oluşturmaktadır. Ceyhan ve Seyhan nehirlerinin sağ ve sol taraflarında sulak bölgeye yayılmış olan Adana, Misis, Karataş, Osmaniye, Kadirli, Tarsus, Mersin, Ayas (Yumurtalık), Anazarba³¹ (Dilekkaya) ve Kozan (Sis) gibi kentlerin oluşturduğu Çukurova bölgesi Kilikya olarak da bilinmektedir³². Ermenilerin başında bulunan Rupen adlı şahıs Kozan'ı kendilerine merkez olarak seçmiştir.

Ermeniler, Pers-Roma savaşlarında Romalıların, Bizans-Arap mücadelelerinde ise Arapların yanında yer almışlardır. Aynı durum Bizans-Türk karşılaşmalarında görülmüş, iki taraf arasındaki çatışmalarda Ermeniler Türk tarafında yer almışlardır. Doğu Anadolu'ya geldikten sonra Arap ve Bizans egemenliğinde yaşayan Ermeniler, Türklerin Anadolu'ya akınlar yaparak Bizans ile mücadele etmesinden yararlanarak Haçlı Seferleri esnasında bir Ermeni Baronluğu kurmuşlardır. Hatta 1198 senesinde Haçlılardan krallık tacı alan II. Leon, ertesi sene Tarsus Kilisesinde düzenlenen büyük bir törenle taç giymiş ve krallık ilan edilmiştir. Halkının bir kısmı Ermenilerden oluşan bölge Küçük Ermenistan Krallığı olarak anılmaya başlamıştır³³. Kurulan bu

30 Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, 152.

31 Anazarba "Adana ili Kozan ilçesi merkez bucağına bağlı Anavarza köyünün bitişiğinde tepe üstündeki bir hisar kenti olup(...) "daha sonra burasının adı Dilekkaya olarak değiştirilmiş ve şimdi bu ad ile anılmaktadır."

32 İlyas Gökhan, "Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler," *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1. (2012): 71.

33 Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, 152; Dashdondog, *The Mongols and the Armenians*, 34.

baronluğu Türk-Bizans mücadelesinin sürmesinden faydalanarak daha sonra krallığa dönüştürmüşlerdir.

Türk egemenliği altına giren Ermeniler daha sonraki süreçte Türklere karşı önce Haçlıların, daha sonra da Moğolların yanında yer alarak siyasi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tarihsel süreçteki eğilimlere bakılarak Ermenilerin zayıf karşısında güçlünün yanında yer almak şeklinde bir politika izlediği sonucuna varabilmek mümkündür.

3. Türkiye Selçuklu-Ermeni İlişkileri

a. I. Kılıç Arslan Dönemi

Ermeniler Çağrı Bey dönemiyle birlikte Oğuzlar ile tanışmış olsa da Süleyman Şah döneminde aynı coğrafyada Türklerle birlikte yaşamıştır. Sultan Süleyman Şah'ın Çukurova bölgesine sefer düzenledikten sonra Tarsus, Adana, Misis, Aynizerba bölgelerini fethettiği ve buralardan vergi aldığı görülmektedir. Öte yandan Ermenilerle ilişkiler I. Kılıç Arslan (1092–1107) döneminde de devam etmiştir. İlk önce dostane şekilde tezahür eden bu ilişki, 1097 yılında I. Haçlı Seferinin başlaması ve Haçlı ordularının Bizans kılavuzluğunda Anadolu'ya girerek ilerlemesi ile hasmane biçimde yön değiştirmiştir. Çukurova'da kurulan bu Ermeni krallığı bölgeye Haçlıların gelmesiyle birlikte gücünü artırmaya başlamıştır. Haçlı himayesine girerek zaman zaman Türklere karşı saldırılarda buldukları görülmektedir. Haçlılar tarafından Antakya kuşatıldığı zaman Ermeni lideri Konstantin (1095–1102) onlara yardımda bulunmuş ve bu yardım sonucunda kontluk rütbesine yükseltilmiştir³⁴. Önce Urfa'yı sonra da Antakya'yı Haçlılara teslim eden Ermeniler hakkında Papa VIII Gregor (1118–1121) "*Hiçbir millet Ermeniler kadar kendi isteğiyle Haçlıların yardımına koşmamıştır. Ermeniler Haçlılara at, silah ve zahire vermişlerdir*"³⁵ demiştir.

Anadolu'da yaşayan Ermeniler bölgede hâkim güç olan Türklerin kendi üzerlerinde hâkimiyet kurmasından ve aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nun da etkisinden çıkabilmek düşüncesi doğrultusunda Haçlıları büyük bir sevinçle karşılamışlardır. Ancak Anadolu'ya gelen ve Antakya ve Urfa civarlarında hâkimiyet kuran Haçlılar, Ermenileri boyunduruk altına almışlardır. Ermeniler ise başlarına böyle bir şeyin geleceğini düşünmemişler³⁶,

34 Ersan, *Selçuklu Sultanları*, 116; İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih, 1984, 9.

35 Gökhan, *Türkiye Selçukluları İle Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler*, 81.

36 Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098–1118)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Ed. Fak., 1974, 15.

hatta Haçlıları yanlarında tutabilmek için onlara topraklarının bir kısmını verdikleri gibi, kızlarını da onlarla evlendirerek aralarında akrabalık ilişkileri kurmuşlardır. Ermeniler kurdukları bu akrabalıklar sayesinde Haçlılarla ilişkilerini sağlamlaştırdıklarını ve böylece düşmanları olan Türkler ve Bizans'a karşı paralı asker edindiklerini düşünmüşlerdir. Fakat Ermeniler böyle düşünürken ilerleyen süreçte Haçlılar da zapt ettikleri Ermenilere ait toprakları kendilerinin kabul ederek onları bu topraklardan kovmaya, hatta öldürmeye başlamıştır³⁷.

Ermenilerin Haçlılara yaptığı yardımlar karşılığında Ermeni Prensi Konstantin Kontluğa yükseltilmiştir. Konstantin'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. Toros (1100–1129), daha sonra araları bozulan Bizans-Haçlı mücadelesini fırsat bilerek Şahinşah döneminde (1110) Anazarba'ya hâkim olduktan sonra çevrede bulunan küçük şehir ve kaleleri de ele geçirerek Kilikya Ermeni Baronluğu'nu kurmuştur³⁸.

b. I. Mesud Devri

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucu olan Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın oğlu ve devletin ikinci hükümdarı olan Sultan I. Kılıç Arslan'ın (1079-1107) 1107 senesinde ölümü devleti ikinci fetret dönemine sokarken 1107–1110 yılları arasında devlet başsız kalmıştır. 1110 yılında Konya'da Şehinşah Türkiye Selçuklu tahtına çıksa³⁹ da 1116 yılında Mesud tarafından tahttan indirilmiştir. Konya'da tahta oturan Sultan I. Mesud⁴⁰ saltanatının ilk yıllarında içte birliği sağlayabilecek güçte olmadığı gibi ülkeyi dış tehlikelere karşı koruyabilecek durumda da değildir. 1118 yılında Aleksios Komnenos'un yerine Bizans tahtına çıkan oğlu Ioannes Komnenos Türklerin elinde bulunan Denizli'yi almıştır⁴¹. Aynı zamanda kayın pederi de olan Danişmendli Emir Gazi'nin yardımıyla tahta çıkan Sultan I. Mesud 1134 yılına kadar onun vesayeti altında hüküm sürmüştür. Anadolu'nun çoğunluğunda siyasi hâkimiyetin Danişmendlilerde olduğu bu dönemde onlar Doğu Anadolu'da da egemenliklerini tesis etme çabası içinde idiler. Sultan I. Mesud Danişmendli hâkimiyeti altında

37 Kaşgarlı, *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, 37.

38 Mehmet Ersan, "XI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Çukurova'da Siyasi Durum", *I Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri Kitapçığı, Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi*, (2000): 313.

39 Mehmet Ali Hacıgökmen, "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu," *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 29 (2011): 242.

40 Hacıgökmen, *Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu*, 244.

41 Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, Çorum: Karam, 2003, 109.

olduğundan dolayı bu dönemde Kilikya Ermenileri ile herhangi bir ilişkileri bulunmamaktadır⁴².

Bir süre sonra Sultan I. Mesud kardeşi Melik Arab ile taht kavgasına girmiştir. Onun taht kavgasına girmesinin sebebi ise Sultan Mesud'un Danişmendli hükümdarı Emir Gazi ile birlikte küçük kardeşi olan Malatya Emiri Tuğrul Arslan'a saldırması olmuştur. Emir Gazi Malatya topraklarını hâkimiyetleri altına aldıkları zaman Sultan Mesud'un da kayınpederi Emir Gazi'nin müttefiki olması kardeşi Melik Arab'la aralarının açılmasına sebep olmuştur. Bu durumu kardeşine karşı bir ihanet olarak değerlendiren Melik Arab, Sultan I. Mesud ile savaşa girmiştir. İşte Sultan I. Mesud döneminde Türk-Ermeni ilişkileri bu mücadele ile başlamıştır.

I. Mesud'un I. Toros ile İlişkileri

Ankara ve Kumana Meliki olan Arab, 30.000 kişilik ordusuyla kardeşi Mesud'un üzerine yürümüş ve aralarında yapılan ilk savaşı kazanmıştır⁴³. Bu dönemde Sultan I. Mesud'un müttefiki Danişmendli Emir Gazi, Artuklularla mücadele içinde olduğu için damadı olan Mesud, kayınpederinin yerine Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos'tan yardım almak amacıyla İstanbul'a gitmiştir. İmparator ile aralarında yapılan anlaşma sonucu Sultan I. Mesud bir askeri birlikle geri dönmüş ve kayın pederi Emir Gazi'nin kuvvetleriyle de birleşerek kardeşi Arab'a saldırmıştır. Bu savaşta yenilen Arab, Ermeni hâkimi I. Toros'un yanına kaçmıştır. Kilikya'da topladığı Ermeni ve Türk kuvvetleriyle geri dönen Melik Arab 1127 yılında birbiri ardına Danişmendlilerle üç savaş yapmıştır. İlk önce Emir Gazi'nin oğlu Muhammed ile yapılan savaşta onu yenmiş ve esir almıştır. Babasının esir alınması üzerine onu kurtarmak için saldırıya geçen oğlu Masara hâkimi Yunus da yenilmiştir. Bu iki savaşta başarı kazanan Arab, zaman kaybetmeden Danişmendli hükümdarı Emir Gazi üzerine yürümüştür. Arab, aslında aralarında yapılan savaşı kazanmış olmasına rağmen, Emir Gazi'nin kurduğu tuzağa düşerek savaş alanından kaçmak zorunda kalmıştır⁴⁴. Bundan sonra Arab tekrar bir ordu toplayarak çeşitli yerleri işgal etmiştir. O civardaki kalelerin birinde Emir Gazi'nin Yağan isimli oğlunu bulunca onu öldürmüştür. Bu duruma öfkelenen Emir Gazi ordusuyla Arab'ın üzerine yürüyüp onu ağır bir yenilgiye uğrattı. Melik Arab kaçınca Emir Gazi de o civardaki köy ve şehirleri yıkmıştır. Bundan sonra yeniden ordu toplayan,

42 Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, 121.

43 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi, 1993, 169.

44 Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I Mesud Dönemi (1116-1155)* (Ankara: TTK, 2003): 39.

Emir Gazi ile savaşılan ve yine yenilen Melik Arab, Bizansa sığınmış ve kaybolup gitmiştir⁴⁵.

I. Mesud'un I. Leon ile İlişkileri

Danışmendli Emir Gazi I. Leon'un tahta çıkmasıyla Kilikya bölgesine iki sefer düzenlemiştir. İlk seferinde Antakya Prinkepsi II. Bohemund ile karşılaşmış onun ordusunu yenmiş ve II. Bohemund'u öldürerek kellesini hediyelerle birlikte Abbasi Halifesine göndermiştir. Bu esnada Çukurova'da meydana gelen bu karışıklıklar sonucu Danışmendlilerden korkan I. Leon kale kapılarını kapatarak Türklerle savaşmaktan kaçınmıştır. Kale kapılarının kapandığını ve Ermenilerin kendileriyle savaşmaya cesaret edemediğini gören Emir Gazi de Haçlılarla yapılan savaşı yeterli görerek geri dönmüştür. Türklerle savaş meydanında karşı karşıya gelmeye korkan Ermeniler Emir Gazi'nin çekilmesini fırsat bilerek I. Leon komutasında Misis, Tarsus ve Adana'yı ele geçirmiş, hatta Türklerin yaşadığı topraklara da yağma amacıyla saldırılarda bulunmuştur. Bu davranışından dolayı I. Leon'u cezalandırmak amacıyla bölgeye yeniden sefer düzenleyen Emir Gazi, Kilikya'da bazı kaleleri ele geçirince Ermeni Baronu I. Leon boyun eğmek zorunda kalmıştır. Aralarında yapılan antlaşmaya göre; Ermeniler her yıl Danışmendlilere vergi ödeyecek ve Türk topraklarına karşı Ermeni saldırıları durdurulacaktı. Emir Gazi'nin yapmış olduğu bu antlaşma ile Kilikya Ermenileri, Anadolu coğrafyasına egemen olan bir Türk devletine ilk kez vergi vermeyi kabullenmiş oldular. Yapılan bu barışın ardından Emir Gazi, Ermenilere güvenerek oradan ayrılmış ve Karadeniz bölgesine sefer hazırlığına başlamıştır. Onun Karadeniz sahillerine düzenlediği seferi fırsat bilen Ermeni Baronu I. Leon, ettiği yemini bozarak ödemesi gereken vergiyi ödememiş ve ayrıca Ermeni eşkıyalarının Türk topraklarına saldırmasına engel olmamıştır. Hatta Ermeni Baronu daha da ileri giderek 1135 yılında Servendikar Kalesi'ni de kendi topraklarına dâhil etmiştir⁴⁶.

I. Mesud'un II. Toros ile İlişkileri

Emir Gazi'nin ölümüyle Danışmendli vesayetinden kurtulan Sultan I. Mesud'un Ermenilerle ilk teması kardeşi Melik Arab gibi dostane olmamıştır. Çukurova bölgesinde Bizans ordusunu yenerek bölgedeki Bizans hâkimiyetine

45 Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vekainamesi İkinci Kısım (1042–1195)*, çev: Hrand Andreyan, 1944, s. 87–88.

46 Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, 123.

son veren Kilikya Ermeni Baronu II. Toros (1145–1168), hızını alamayarak Türk egemenliği altında bulunan topraklara da saldırmaya başlamıştı. Bizans İmparatoru hem bölgeyi kaybetmiş hem de Ermeniler üzerindeki etkisini yitirdiğinden dolayısıdır ki onlara karşı hasmane bir tavır içine girerek Ermenilerin de güçlenmesine karşı çıkmıştır. Bu bağlamda İmparator I. Manuel ile Sultan I. Mesud arasında Ermenilere karşı bir ittifak girişimi başlamıştır. Selçuklu Sultanı I. Mesud da kendi bakış açısıyla Ermenilerin Akdeniz kıyılarına inmesini istemediği için bu ittifaka olumlu bakmıştır. Sultan I. Mesud, bu ittifakı kabul ettikten sonra 1153 yılında Danişmendli Yağbasan ile de kuvvetlerini birleştirerek Ermenilerin üzerine yürüdü⁴⁷. Urfalı Mateos bu seferi şöyle anlatmaktadır: “*Ermeniler her tarafta kendi memleketlerine sığınmış bir vaziyette olup düşmanın çokluğundan hiçbir endişeye kapılmamışlardı. Müslümanlar Hıristiyanların bu cesaretini görüp hayret ettiler ve ‘Böyle cesaretle ölümü göze alıp bize karşı harbe çıkmak cesaretinde bulunan bu adamlar kimdir?’ diye söyleniyorlardı. Onlar bu düşüncelerde iken Sultan, Allah’ın ani bir ilhamının tesiriyle Ermeni şefi Toros’a elçiler gönderdi*”⁴⁸. Sultan Mesud Ermenilerin savaşa istekli olduklarını görünce siyasi bir manevra yaparak Ermeni prensine bir mektup göndermiştir. Mektupta Ermeni memleketlerini tahrip etmek için gelmediklerini ve zorla ele geçirdikleri toprakları İmparatora iade ederlerse onlarla dost olabileceğini ifade etmiştir⁴⁹. Sultan Mesud’un bu mektubuna cevap olarak Ermeni prensi Türklerin hükümlerini gönül rızasıyla kabul ettiklerini belirtmiş ve Türklerin kendilerini kıskanmadığını ve Ermenilerin memleketlerini tahrip etmediklerini ifade etmiştir. Ele geçirdikleri toprakları Romalılara geri iade etme konusuna gelince bu durumu kabul etmeyeceklerini vurgulamıştır⁵⁰.

II. Toros’un bu cevabı üzerine Sultan I. Mesud “*Ermenilerin itaat ettikleri*” konusunda bir kanata vararak onlarla bir anlaşma yapmış ve bu bölgede herhangi bir tahribat yapmadan geri dönmüştür⁵¹. Sultan I. Mesud’un geri dönmesinden sonra bu defa II. Toros Haçlılarla birleşerek Bizans ordusunu yenilgiye uğratmıştır⁵². Ermenilerin bu galibiyetinden daha da öfkelenen Bizans İmparatoru üç yıl sonra Sultana daha büyük hediyeler göndererek onu Kilikya Ermenileri üzerine sefer yapmaya teşvik etmiştir. Hediyelerin yanı sıra bir de Sultan Mesud’a mektup göndermiştir. Ermenilere karşı çok fazla öfkeli

47 Gökhan, *Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler*, 86.

48 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, 307.

49 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, 307.

50 Ersan, *Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları*, 152–153.

51 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, s 308; Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, 30; Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I Mesud Dönemi*, 112.

52 Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, 30.

olan İmparator mektubunda onların tüm kalelerinin yıkılmasını, kiliselerinin ve memleketlerinin ateşe verilmesini dile getirmiştir⁵³. Kendisinin ancak bu şekilde rahatlayacağını düşünen İmparator, Sultan Mesud'la ittifak kurmakta çok kararlıydı. Ülkenin güney bölgesinde yeniden ortaya çıkan karışıklıklar üzerine harekete geçen I. Mesud, bu kez daha büyük bir orduyla Kilikya Ermenileri üzerine sefere çıkmıştır. Oğlu Kılıç Arslan ile birlikte Kilikya seferine çıkan Sultan I. Mesud yeniden güney hudutlarına gitmiş ve ilk kez Kilikya Ovası'nı boydan boya aşarak İskenderun'a ulaşmıştır⁵⁴.

Onun bu seferi esnasında komutanlarından Yakup Bey, II. Toros'un kardeşi Stefan ve Templier şövalyelerinin kurduğu pusuya düşürülerek ordusuyla birlikte imha edilmiştir⁵⁵. Yakup Bey'in yenilgiye uğradığı esnada ise Sultan I. Mesud ordusuyla Çukurova'da bulunan Tell Hamdon kalesine kadar ilerlemişti⁵⁶. Fakat bu dönemde ortaya çıkan veba hastalığı nedeniyle ordunun atları telef olunca Sultan geri çekilme emri vermiştir. Aslında vebanın yanında kötü iklim şartlarının da Sultanın böyle bir emir vermesinde etkili olmuştur. Onun bu geri çekilme hareketini izleyen II. Toros, ordusuyla Türkiye Selçuklu ordusunu takip ederek yolda onlara ağır zayıatlar vermiştir. Sultan I. Mesud'un 1154 yılında Kilikya'ya düzenlediği bu seferi Süryani Mihail şöyle anlatmaktadır:

“1465 (1154) tarihinde Konya Sultanı Mesud, büyük bir Türk ordusuyla Kilikya'ya taarruz etti. Onlar, Tell Hamdon'u muhasara edip, hücumlarıyla burasını tazyik ederlerken, Allah, onları sivrisinek ve sinek yaralarıyla kırdı. Bu, Hz. Musanın zamanında Mısırlıların başına gelen felaket gibi idi. Üç gün içinde hava, teneffüs edilemeyecek derecede taafün etti ve insanlarla hayvanlar hastalandı. Onlar, üzerlerine çöken vebayı görünce ağırlıklarını bırakıp kaçtılar. Thoros, Ermenilerle beraber dağlardan inip onların üzerine atıldı ve yoruluncaya kadar onları öldürdü. Thoros, Gabdanyaya yani Dauâlou'ya (Develi) kadar ilerleyip Türkleri soydu ve geri geldi”⁵⁷.

Sultan I. Mesud Bizans imparatoruyla ittifak kurarak girdiği bu mücadele sonucunda veba yayılmasından dolayı geri çekilmek zorunda kalmıştır. Geri çekilirken Ermenilerin Selçuklu kuvvetlerine verdiği zayıatlar nedeniyle Kilikya seferi başarısız sayılmıştır. Sultan I. Mesud'un Ermeni Baronu II. Toros

53 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, 308.

54 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev: Y. Moran, İstanbul: E, 1984, 112.

55 Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, 30.

56 Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, 30.

57 Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vekainamesi*, 172.

üzerine yaptığı bu seferden başarısız olarak geri dönmesinin temel nedeni o bölgedeki veba salgını ve kötü iklim şartları olmasına rağmen, aynı zamanda Hıristiyan bir din adamı olan Ermeni müellifi Urfalı Mateos seferin bu şekilde sonuçlanmasını daha başka dinî nedenlere bağlamıştır⁵⁸.

SONUÇ

Tarihsel süreçte Türk-Ermeni ilişkilerinin kökenleri İslam öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Batıya göç eden Türk kavimlerinden Avrupa Hunları ve Hazarlar Ermenilerle karşılaşmışlardır. Batıdaki bölgelere gelen diğer Türk kavimleriyle Ermenilerin ilişkileri olmuşsa da kaynaklarda bu konuda bilgilere rastlanmamaktadır. Çağrı Bey'in batıya doğru gerçekleştirdiği ve Doğu Anadolu'ya kadar uzanan seferi esnasında Ermeniler ile karşılaşmışlardır. Büyük Selçukluların kuruluşundan sonra onların Anadolu'ya karşı izledikleri fetih politikaları sonucu, Ermenilerle ilişkiler devam etmiştir. Selçukluların Anadolu ufkunda görülmesi üzerine Bizans İmparatorluğu onlara karşı bir tampon bölge oluşturmak amacıyla Doğu Anadolu'da bulunan Ermenileri Anadolu'nun farklı bir coğrafyasına doğru tehcir etmiştir.

Türkiye Selçuklularının kurulmasında sonra Ermenilerle ilişkiler artarak devam etmiştir. Özellikle Sultan I. Kılıç Arslan döneminde başlayan dostane Türkiye Selçuklu-Ermeni ilişkileri, Haçlı Seferleriyle hasmane bir şekle dönüşmüştür. Şahinşah döneminde Anadolu'da bir Baronluk kuran Ermeniler ile Türkiye Selçukluları arasındaki yoğun ilişkilerin olduğu dönemlerden biri de Sultan I. Mesud devridir. Sultan I. Mesud'a karşı ayaklanarak saltanat mücadelesine giren kardeşi Melik Arab'ın Ermeni Baronu I. Toros tarafından desteklenmesi zaten hasmane olan iki taraf arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve mücadelenin sürmesine neden olmuştur.

Ermenilerin I. Leon döneminde daha ziyade I. Mesud'un metbuu olan Danişmendli Emir Gazi ile mücadelelerinin olduğu görülmektedir. Bu mücadele sonucunda Ermeniler Danişmendlilere vergi ödemek zorunda kalmışlardır.

Türkiye Selçuklu-Ermeni ilişkilerinin en yoğun olduğu dönem II. Toros zamanındadır. Bu devirde Bizans ve Danişmendlilerle ittifak yapan Sultan I. Mesud Ermenilerin üzerine yürümüşse de daha sonra aralarında barış yapılmıştır. Ermeniler üzerine ikinci defa sefere çıkan Sultan I. Mesud, olumsuz tabiat şartları ve veba salgını nedeniyle seferini yarıda keserek geri

58 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi*, 310-311.

dönmek zorunda kalmıştır. Bundan yararlanan Ermeniler karşı saldırıya geçerek Türk topraklarına girmiş ve yağma yapmışlardır. Bu dönemde Ermeniler verdikleri sözleri tutmamışlar ve fırsat bulunca karşı saldırıya geçmekten geri durmamışlardır.

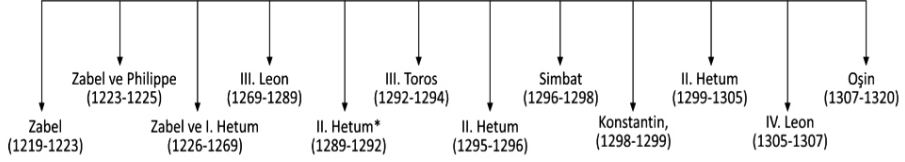
Türkiye Selçukları ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin tarihsel seyrine bakıldığında Ermeniler yenildiği zaman verdikleri sözler karşılığında Türkler tarafından affedilirken, üstün oldukları zamanlarda ise düşman olarak gördükleri Türklere şiddet ve zulüm uygulamaktan geri kalmamışlardır. Türkleri kendilerine düşman olarak gören Ermeniler her fırsat bulduklarında dışarıdan destek alarak Türkler üzerine saldırmışlardır. Bu durum Selçuklular döneminde de böyleydi günümüzde de bu şekilde devam etmektedir. Selçuklular zamanında Haçlılardan destek alarak Türklere saldıranlar günümüzde de yine batılı devletlerin desteğini arkalarına alarak Türklere karşı bu saldırgan eylemlerinde devam etmektedirler.

Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihine bakıldığında Türkler Ermenileri kendilerine düşman olarak görmemişlerdir. Ermeniler Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti altındayken yok edilmeye çalışılmış, farklı bölgelere zorla göç ettirilmiştir. Oysa Selçuklular Anadolu coğrafyasına geldiklerinde Ermenileri de Bizans zulmünden kurtarmış oldular ama Ermeniler fırsat bulduklarında kurtarıcılarına karşı çıkmaktan kendilerini alıkoyamadılar.

Türkiye Selçuklu sultanı I. Mesud dönemi Selçuklu-Ermeni ilişkileri başlıklı bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi geçmiş hakkında kapsamlı bilgiler içermektedir. Türk-Ermeni ilişkileri incelemelerine önemli katkı sağlayacağını düşündüğümüz bu çalışma bundan sonraki yapılacak olan araştırmalara da bir bakıma yol gösterici rol oynayacaktır.

EKLER

Kilikya Ermeni Krallığı (1219-1320)

*II. Hetum farklı dönemlerde üç kez tahta çıkmıştır.

Resim 1.

KAYNAKÇA

- Anadol, Cemal. *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2001.
- Buniyatov, Ziya Musa. “Azerbaycan.” *DİA* 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s. 317-322.
- Bournoutian, George. A. *Ermeni Tarihi - Ermenilerin Tarihine Kısa Bir Bakış*. çev: Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı, İstanbul: Aras, 2011.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. çev: Y. Moran, İstanbul: E, 1984
- Çetin, Osman. “Horasan.” *DİA* 18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, s. 234-241.
- Dashdondog, Bayarsaikhan. *The Mongols and the Armenians (1220-1235)*. Boston: Brill's Inner Asian Library, 2011.
- Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098–1118)*. İstanbul: İstanbul Üni. Ed. Fak., 1974.
- Ersan, Mehmet. “XI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Çukurova'da Siyasi Durum.” *I Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri Kitapçığı, Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi*, (2000): 309-313.
- Ersan, Mehmet. *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*. Ankara: TTK, 2007.
- Ersan, Mehmet. “Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları.” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV(1), (2010): 147–154.
- Gökhan, İlyas. “Türkiye Selçukluları İle Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler.” *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1. (2012): 70-108.
- Gündüz, Tufan. “Kars.” *DİA* 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s. 515-518.
- Günçe, Şuheda. “Emeviler Dönemindeki Mevali Politikasının Rivayetlere Etkisi.” *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı 5 (2019): 16.

- Hacıgökmen, Mehmet Ali. “Türkiye Selçukluları Zamanında Konya’nın Devlet Merkezi Oluşu.” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 29, (2011): 231-260.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını (1015–1021) ve Tarihi Ehemmiyeti*. İstanbul: AÜDTCE, 1953.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Asya Türk Devletleri, Türk Dünyası El Kitabı I*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, 1992.
- Kaşgarlı Mehlika Aktok, *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*. Ankara: Kök, 1990.
- Kesik, Muharrem. *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I Mesud Dönemi (1116–1155)*. Ankara: TTK, 2003.
- Kırzıoğlu, Fahrettin. “Selçuklulardan Önce Armenia/ Yukarı Ellere Sahip Olanlar.” *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir, 1983.
- Koca, Salim. *Türkiye Selçukluları Tarihi*. Çorum: Karam, 2003.
- Kocaş, M. Sadi. *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*. İstanbul: Kastaş, 1990.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *Türk Tarih-i Dinisi*. Ankara: Akçağ, 2005.
- Kurat, Akdes Nimet. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Anlara: TTK, 1972.
- Kuzgun, Şaban. *Hazar ve Karay Türkleri*. Ankara: Bilge Kültür Sanat, 1993.
- Küçük, Abdurrahman. “Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 35. (1953): 117-154.
- Mihail, Süryani. *Süryani Patrik Mihail’in Vekainamesi İkinci Kısım (1042–1195)*. çev: Hrand Andreasyan, 1944.
- Özgüdenli, Osman Gazi. *Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040–1157)*. İstanbul: İsam, 2013.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Mâverâünnehir.” *DİA* 28. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, s. 177-180.

- Sakarya, İhsan. *Belgelerle Ermeni Sorunu*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih, 1984.
- Sevim, Ali. *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*. Ankara: TTK, 1983.
- Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi*. Ankara: TTK, 1993.
- Sümer, Faruk. "Ahlat." *DİA* 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, s. 19-22.
- Streck, Maximilian. "Ermeniye." *İA* 4. İstanbul: MEB, 1978, s. 317-326.
- Thompson, Edward Arthur. *Hunlar*. çev: M. S. Dinçel. Ankara: Phoenix, 2008.
- Tuncel, Metin. "Muş." *DİA* 31. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020, s. 368-371.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi, 1993.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları*, Ankara: Ötüken, 2003.
- Umar, Bilge. *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*. İstanbul: İnkılâp, 1998.
- Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge, 1987.
- Urfalı, Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*. çev: Hrand Andreasyan, Ankara: TTK, 1987.
- Yarar, Hülya. "Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri." *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 13, (2002): 35-37.